

FEYLESOF BABANIN FEYLESOF NAMZEDİ OĞLU

Abdullah Uçman

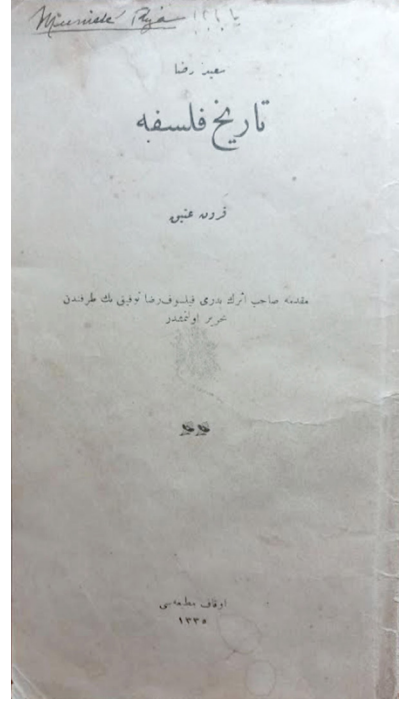
Rıza Tevfik maceralarla dolu ve oldukça uzun süren talebelik hayatının son devresinde, yani Mekteb-i Tıbbiyyenin son sınıfında iken, hayatı belki bir düzene girer düşüncesiyle akrabaları tarafından, o sırada ikinci dereceden şefkat nişanını haiz Dârülmuaallimât Müdiresi ve pedagoji muallimesi Ayşe Sıdika Hanım'la evlendirilir (1896). Rıza Tevfik'in, Ayşe Sıdika Hanım'dan sırayla Suad Safa (1897-1955), Selma Rıza (1898-1982) ve Mûnise Başikoğlu (1900-1997) adlarını taşıyan üç kız çocuğu dünyaya gelir.

Ayşe Sıdika Hanım, Rıza Tevfik'le evliliklerinin henüz yedinci yılında ve çocukları da henüz küçük yaşta iken, o devir için amansız bir hastalık olan ve tedavisi mümkün olmayan veremden vefat edince (Nisan 1903), Rıza Tevfik bir yandan çocuklarına annelik yapacak, diğer yandan kendisine eş olacak, tabir caizse yıllarca kahrını çekecek, kendisinden aşağı yukarı 17-18 yaş küçük Nazlı Hanım'la evlenir (Mart 1904). Rıza Tevfik'in Nazlı Hanım'dan ilki Mehmed Said (1905-1987), ikincisi Ahmed Nazif (1908-1986) olmak üzere iki erkek çocuğu dünyaya gelir.

Hatıratı ile çeşitli mektup, günlük ve bir kısım anekdotlardan öğrendiğimiz kadarıyla, hamisi ve aynı zamanda yakın dostu Said Halim Paşa'ya duyduğu saygı ve biraz da minnet duygusuyla adını Said koyduğu büyük oğlu ile özel olarak meşgul olan ve onu da kendisi gibi felsefeci yapmak isteyen Rıza Tevfik, tutmuş olduğu özel hocalar nezaretinde çocuğunu yetiştirmeye çalışır.¹ Evde, diğer çocuklarının içeriye girmesine dahi izin vermediği kütüphanesi de sadece ona açık bulunmaktadır.

¹ Rıza Tevfik'in Said Halim Paşa ile münasebeti hakkında bk. Abdullah Uçman, "Hâtıra ve Mektuplarıyla Said Halim Paşa-Rıza Tevfik", *Said Halim Paşa Kitabı*, haz.: Âsım Öz, İstanbul 2021, s. 67-75.

Said küçük yaştan itibaren Bebek civarında bir İngiliz aile mektebine devam etmek suretiyle henüz beş yaşlarında iken çok güzel konuşabilecek şekilde İngilizceyi öğrenmiş; bir yıl kadar devam ettiği bu mektebin kapanması üzerine bu sefer yine Bebek'te "Mrs. Heinzer'in Mektebi" diye tanınan bir okula 1911 yılına kadar devam etmiş; kitaba ve okumaya karşı merak ve ilgisi dolayısıyla daha bu yaşlarda hocalarının dikkatini çekmiştir. Sekiz yaşlarında yatılı olarak *High School*'a, 1914'te bu okulun kapanması üzerine, yaşı tutmadığı hâlde sırf babasının hatırı için, *Robert College*'e kabul edilir. Buraya kabulünden üç ay sonra, girdiği bir imtihanla üst sınıfa geçen Said'in okul hayatı başarılarla doludur. Okulun henüz ikinci sınıfında iken Said'in birdenbire felsefi konulara ilgi duyması üzerine, bu sefer baba oğluyla daha yakından ilgilenmeye başlar ve bir taraftan onun fikrî ve fiziki terbiyesiyle meşgul olurken, bir taraftan da o yaştaki bir çocuğun anlayabileceği şekilde ona eski felsefe sistemiyle yeni felsefe arasındaki farkları öğretmeye başlar. Oğluna Kant ile Spinoza ve John Stuart Mill'in nasıl yetişmiş olduklarını anlatır, bunlar arasında özellikle Stuart Mill'i örnek gösterir.

Yaşlıları henüz sokakta oyun oynarken Rıza Tevfik'in oğlu Said, felsefeye karşı içinde birdenbire uyanan bir merak ve arzuyla, henüz on bir yaşlarında iken "Felsefenin İlerlemesi" adıyla bir küçük kitap kaleme alır. Kitap, babası Rıza Tevfik'in oğlu hakkında yazdığı otuz sayfalık bir "Mukaddime" ile, sadece eşe dosta hediye edilmek üzere, 1919 yılında (Rûmî 1335) *Tarih-i Felsefe* adıyla İstanbul'da Evkaf Matbaası'nda basılır.²

Kitap yayımlandığı günlerde olduğu gibi bugün de bu yazıyı okuyanlar mutlaka, "11-12 yaşında bir çocuk haydi diyelim şiir yazsın, dahası bir hikâye, belki acemice bir roman yazabilir, ama bir felsefe kitabı nasıl yazabilir!" diyerek, yazdıklarını ciddiye almayabilir veya en azından inandırıcı bulmayabilir. Hele bu çocuğun Feylesof Rıza Tevfik'in oğlu olduğunu öğrenenler, okul ödevlerini evde anne, baba, ağabey ya da ablasına hazırlatan çocukları hatırlayıp hafifçe gülümseyerek, "Tabii, kitabı babası kaleme almış, üstüne de oğlunun

² Sadece eşe dosta hediye edilmek üzere belirli sayıda basılan kitapçık merhum M. Seyfeddin Özege tarafından da incelenmiş ve künyesi *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'na kaydedilmiştir (bk. C IV, İstanbul 1977, s. 1741).

adını koyuvermiş; bunda anlaşılmayacak ne var!” diyeceklerdir. Doğruyu söylemek gerekirse başlangıçta ben de böyle düşünmüştüm ama kitabı elime alıp dikkatle okumaya başlayınca, bu düşüncemin hiç de doğru olmadığını anladım.

Rıza Tevfik, o sırada henüz on iki yaşına basmış oğlu Mehmed Said tarafından kaleme alınan ve küçük ebatta basılan, tamamı 70 sahife hacmindeki kitapçığa sadece oğlunun meziyet ve zaafalarını anlattığı 30 sahife kadar tutan bir takdim (takriz) yazısı yazmış, ayrıca onun felsefeye karşı basit ve çocukça hevesleri üzerinde durmuştur.

Şimdi bu yazıyı özetleyecek olursak Said’in mizacını ve felsefeye karşı ilgisini daha iyi anlayabiliriz:

Evde Rıza Tevfik’in oldukça zengin bir kütüphanesi vardır ve ablaların girmesine izin verilmeyen bu mekâna sadece Said girebilmekte, istediği kitabı da rahatça alıp okuyabilmektedir. Babası, oğlunun değişik bir yaratılışa olduğunu fark ettiği zaman, onunla daha farklı şekilde konuşmaya başlar. Evde, babanın boş saatlerinde genellikle felsefe üzerine yaptıkları konuşmalar uzayıp gider. Çocuğun şanssız tarafı, insanlığın bir savaşı (Balkan ve I. Dünya Savaşı) ve ihtilal (II. Meşrutiyet’in ilanı ve 31 Mart Hadisesi) döneminde dünyaya gelmiş olmasıdır.

Küçük Said’in şöhreti okulda ve oturdukları Bebek’te kısa zamanda duyulur ve birçokları onunla konuşmak ister. Bundan böyle artık sadece felsefeyle meşgul olan Said okuldaki hocalarına bile felsefeyle ilgili sorular sormaya başlar, ancak bu sırada diğer derslerini ihmal ettiği görülür. Bu arada kendisine, felsefenin, insanlığın mutluluğunu sağlayacak birtakım kuralları olduğu da öğretilir. Bunun üzerine diğer derslerle de meşgul olmaya başlar.

Rıza Tevfik oğlunun felsefeye olan ilgisini daima destekler; onunla devamlı surette konuşur, sorduğu soruları cevaplar; ona meşhur filozofların hayat hikâyelerini anlatır ve fotoğraflarını gösterir. Baba yazısında, “Küçük feylesof”u kendi oğlu olarak değil, bir arkadaşı ve bir dostu olarak gördüğünü, bunun için de hiçbir fedakârlıktan kaçınmadığını ifade eder. Aynı zamanda oğlunun psikolojik durumunu da yakından takip eder ve bir ara onda şöyle bir zaafın farkına varır: Akranlarına göre boyu biraz kısa olan Said bundan dolayı bir komplekse kapılmıştır. Bunun üzerine Rıza Tevfik oğluna verdiği bir kısım örneklerde, gösterdiği fotoğraflarda hep kısa boylu filozofları seçer. Bu örnekler arasında mesela Kant ve Spinoza pek de uzun boylu sayılmazlar; hele John Stuart Mill’e “cüce bile denilebilir. Böyle olduğu hâlde bu filozof henüz 8-10 yaşlarındayken birçok yabancı dili öğrenmiş, 13 yaşına gelince de bir mantık kitabı yazmıştır. Rıza Tevfik oğluna, “*Niçin sen de onun gibi bir felsefeci olmayasın!*” der.

Rıza Tevfik’in oğlu üzerinde uygulamış olduğu metot olumlu bir sonuç verir ve ortaya işte elimizdeki kitap çıkar. Aslında kitaba isim olarak, küçük yazarı

tarafından “Felsefenin İlerlemesi” adı konulmuştur. Müellif bu isimle, bu kitapta ele alınıp hayat hikâyeleri ve felsefe anlayışları gözden geçirilen filozoflar sayesinde “felsefe”nin ilerlemiş ve gelişmiş olduğu düşüncesindedir.

Hiç kimse, Said tarafından kaleme alınan kitabın tek kelimesine dahi dokunmamıştır. Rıza Tevfik bu hususta, “*Kalem karıştırmak haddimiz değil, hattâ imlâsını bile pek az değiştirdik!*” der. Bütün bu ifadeler bir babanın olduğu kadar, bir eğitimcinin örnek davranışı olması itibarıyla da önemlidir.

Kitap, 33. sayfede, küçük yazarın son derece basit, sade ve anlaşılır bir ifadeyle, “Felsefe” başlığı altında ve kısaca felsefenin mahiyetinin açıklandığı “Varlık nedir?” ve “Biz o varlığı nasıl biliyoruz?” sorularına verilen cevapla başlar. Daha sonra sırayla eski Yunan filozoflarının ele alındığı “Felsefe-i Kadîme” (antik felsefe) kısmı gelir. Said Rıza bu bölümde, kronolojik olarak ele alıp tanıttığı filozofların nerede ve ne zaman doğduklarını, felsefede neyi aradıklarını ve neye önem verdiklerini pek fazla ayrıntıya girmeden; felsefeye tamamen yabancı bir okuyucunun kolayca anlayabileceği şekilde açıklamaya çalışır. Said Rıza ele aldığı filozofların felsefi düşüncelerini açıklarken, yer yer o konuda kendi şahsi görüşlerini belirtmeyi de ihmal etmez.

Tarih-i Felsefe’de ele alınıp tanıtılan ilk Yunan filozofları ile felsefe toplulukları sırayla şunlardır:

1. Thales (s. 35-37); **2.** Anaximender (s. 37-38); **3.** Anaximenes (s. 38-39); **4.** Xenophanes (s. 39-40); **5.** Heraclitus (s. 40-42); **6.** Democritus (s. 42-43); **7.** Pitagoras (s. 43-46); **8.** Eleatics (s. 46-49); **9.** The Sophists (s. 49-50); **10.** Socrates (s. 50-53); **11.** Eflâtun-Platon (s. 53-55); **12.** Antisthenes (s. 55-58); **13.** Diogenes (s. 58-62); **14.** Muallim-i evvel Aristo (s. 62-65); **15.** Epicures (s. 65-68); **16.** Zenon (s. 68-70).

Kitabın sonunda, bu şekilde eski felsefe (felsefe-i kadîme) kısmının tamamlanmış olduğunu ve “Kurûn-ı vustâ” (Orta Çağ) felsefesinin başladığını; Orta Çağ’da ise Hristiyanlık’ın hâkim olduğunu ve bu çağ filozoflarının birbirine karşı gelmemeleri için, din ile felsefeyi birleştirmeye çalıştıklarını, fakat bunun doğru bir hareket olmadığını açıklar. Çünkü yazara göre “*Din başkadır, felsefe başkadır!*”. Yazar, bunun için, ilk Yunan filozoflarının Orta Çağ filozoflarından daha iyi düşündüklerini ve felsefe tarihinde daha önemli bir yere sahip olduklarını vurgular.³

Küçük yazarın, kitapta ele alıp tanıttığı filozofların çoğunun Anadolu topraklarında doğup yaşamış olmasına dikkat etmesi de son derece ilgi çekicidir. Felsefe tarihinde öteden beri bilinen şeyleri son derece naif bir üslupla ve oldukça basit bir şekilde tekrar etmekten ibaret de olsa, bu küçük hacimli kitap, tamamen iddiasız ve çocukça bir heves sonucu kaleme alınmış olduğundan,

³ *Tarih-i Felsefe*, s. 70.

Türkiye’de felsefe alanında yapılan çalışmalara bir katkıdan çok, amatörce bir deneme mahiyetinde farklı bir anlam taşımaktadır.⁴

Rıza Tevfik, ileriki yıllar için büyük ümitler beslediği, hatta felsefe konusunda kendisinin “*hakiki vârisi ve vekili*”⁵ saydığı, 1920 yılında Mütareke sırasında daha iyi bir tahsil yapması için İngiltere’ye götürüp *Cambridge*’te özel bir kolejde okutmaya çalıştığı Said Rıza’nın bu ilk kitabını daha pek çok eserin takip edeceğini söyler ama nedense bu küçük kitap onun ilk ve son eseri olur.

Rıza Tevfik’in, yıllar sonra doğup büyüdüğü topraklardan kilometrelerce uzakta, vatan hasretiyle kaleme aldığı meşhur “Uçun Kuşlar”⁶ adlı şiirini ithaf ettiği oğlu Said Rıza, babasının 150’liklere dâhil olması ve yurt dışına çıkması üzerine, 1923 yılında önce, İngiltere’den babasının yanına Ürdün’e; 1927 yılında da Amerika’ya gider; 1930’da Princeton Üniversitesinin Güzel Sanatlar Akademisine kaydolur, 1934’de Janet Beldeu adlı bir kızla evlenir. 1940’tan sonra da orada Türkçe lektörlüğü yapar ve emekli olur. Rıza Tevfik’in gelecek için büyük ümitler beslediği oğlunun, belki “baba kompleksi”, belki de bilemediğimiz başka sebepler yüzünden felsefeden uzaklaşması, aile fertlerine gönderdiği çeşitli mektuplarında dile getirdiği üzere, Rıza Tevfik’i büyük bir hayal kırıklığına uğratar.

Rıza Tevfik 4 Mart 1934’te Lübnan-Cünye’den Halep’te yaşayan gurbet arkadaşı Refik Halid’e gönderdiği bir mektupta, isim vermese de, söz konusu ettiğimiz meseleyi biraz da “itirâf-ı zünûb” kabilinden, ama samimi olarak şu şekilde ifade eder:

“... Hulâsa, çocuklarımıza ilk terbiye-i esasiyeyi vereceğimiz zamanlar biz ve bilhassa ben gayet fena bir devr-i tezebzüb içinde yuvarlanıp duruyormuşuz ve memlekette esash ve etraflı (essentiel et intégral) islahat lüzumuna bi-hakkın kâni bulunduğumuz için ve Garp âleminde başka da -itikadımızca!- mükemmel bir medeniyet nümunesi bilmediğimiz için ve onun mahiyetini de lâyıkıyla bilemediğimiz için, asrî olmak ve terakkî yolunda koşan milletlerden geri kalmamak gayretiyle fena hatalar etmişiz. Çocuklarımız lisan öğrenmiş, dans öğrenmiş, biraz mûsiki öğrenmiş, manières (davranış tarzı) öğrenmiş, biraz da lüzumlu lüzumsuz ma’lûmat edinmiş, zarâfet ve zevk hususunda da vâkıa daha inceleşmiş, fakat Türk kalamadıktan mâadâ Türklükten de nefret hissetmeğe, fikrinde, vicdanında, zevkinde birçok muhik sebepler keşfetmiş; itikad bahsinde ise levh-i vicdanı büsbütün boş kalmış, ne Müslüman, ne Hıristiyan, ne Mecûsî ve ne Yahudi olabilmiş, hattâ hiçbir muayyen bayramı yok, hiçbir din ve mezhebe, hiçbir ümmete sıkı bir irtibâtı yok, zarîfçe ve libres

⁴ Kitabın yayımlandığı sırada Dârülfünunda talebe olan Hasan Âli (Yücel), *Fecir* adlı okul dergisinde “Babamın Oğluna” başlığıyla ve “Küçük Filozof İçin” ithafıyla hece vezniyle ve Rıza Tevfik tarzında üç kıtalık bir şiir yayımlar (Daha geniş bilgi için bk. Âlim Kahraman, “Hasan Âli Nâmında Genç Bir Dârülfünunlu”, *Kitap-lık*, Sayı: 52, Mart-Nisan 2002, s. 12-13).

⁵ *age.*, s. 15.

⁶ Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Serâb-ı Ömrüm ve Diğer Şiirleri*, İstanbul 2005, s. 41-42.

penseur (serbest düşünceli) zannolunacak derecede tolérant (hoş görülü), fakat lâkayd, her itikada karşı lâkayd olduğu için öyle!. Elhâsıl acayip bir type olarak yetişmiş ki bizdeki levantinler böyledir ve biz onlara “Tatlısu frengi” deriz!”⁷

Yıllar önce küçük ablası Mûnise Başikoğlu ile yeğeni Rıza Başikoğlu’ndan aldığımız bilgilere göre, 70’li yıllarda zaman zaman İstanbul’a gelen ve evlerinde misafir olarak kalan Said Rıza, Türkiye’deki hayat tarzına bir türlü uyum sağlayamaz ve hemen her şeyi yadırgar, hatta geceleri yataktan kalkıp odanın duvarlarına resimler yaparmış. Yine aile fertlerinden edindiğim bilgilere göre 1987 yılında Amerika’da vefat eden “Hebâ olmuş bir kabiliyet!” diyeceğimiz Said Rıza’nın Amerikalı eşinden herhangi bir çocuğu olmamıştır.

*

80’li yıllarda rahmetli hocam Mehmet Kaplan’ın nezaretinde Rıza Tevfik üzerine doktora tezi hazırlarken rastladığım ve tezimde de kısaca söz konusu ettiğim bu kitap hakkında, o zamanlar tanıtıcı mahiyette kısa bir makale yazmış ve birçokları da bu şekilde bundan haberdar olmuştu.⁸ Çocuk konusu gündeme gelince aklımıza ilk gelen isimlerden biri olan değerli dost ve arkadaşım Mustafa Ruhi Şirin de o günlerde bu kitapla ilgilendi ve eğer kitabı yeni yazıyla hazırlarsam onu Çocuk Vakfı Yayınları arasında basabileceğini söyledi. Ben de, artık düşünce tarihe mal olmuş ve çocuklara hitap etmeyen böyle bir kitabın fazla bir okuyucusunun olmayacağını ifade ettimse de, onun ısrarı üzerine kitabı kısa bir takdim yazısıyla hazırladım ve adı geçen kitap *Felsefe Tarihçesi* adıyla 1992 yılında Çocuk Vakfı Yayınları arasında, şirin bir kapak resmiyle yayımlandı.⁹ Yayımlanmasından sonra şifahi olarak takdirlerini bildiren birçok dost ve arkadaşla birlikte Elif Kitabevi sahibi Arslan Kaynardağ kitap hakkında “Düşünce Tarihimizde Şaşılacak Bir Olay: Bir Çocuğun Yazdığı Felsefe Tarihi” başlıklı kapsamlı ve çok anlamlı bir yazı yayımladı.¹⁰

Yukarıda da belirttiğim gibi kitabın ne felsefe tarihine ne de Türkiye’deki felsefe çalışmalarına herhangi bir katkısı söz konusudur; sadece bu memlekette bir zamanlar 11-12 yaşlarındaki bir çocuğun, bu çocuk Rıza Tevfik’in oğlu da olsa, neler yapabileceğini göstermek amacıyla üzerinde durma lüzumunu hissettim.

⁷ *Rıza Tevfik’in Mektupları*, haz.: Abdullah Uçman, Ankara 2016, s. 393-394.

⁸ “On İki Yaşında Yazılan Bir Felsefe Kitabı-Said Rıza’nın *Tarih-i Felsefe*’si”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 97, Ocak 1992, s. 62-63.

⁹ Adı geçen kitap, yazara ait bazı el yazısı örnekler ve fotoğraflarla birlikte *Târih-i Felsefe (Kurûn-ı Ülâ)* adıyla 2014 yılında Çizgi Yayınları tarafından tekrar yayımlanmıştır.

¹⁰ *Varlık*, Sayı: 1014, Mart 1992, s. 58-59. Kitabın yayımı dolayısıyla *Türkiye* gazetesinde “Bir Çocuktan *Felsefe Tarihçesi*” başlığıyla bir haber-yazı (24 Ocak 1992) yayımlanmıştır (18 Kasım 1995).